

ADABIY ASARLARNING FALSAFIY-PSIXOLOGIK TAHLILI VOSITASIDA O'QUVCHILARDA O'QUV-BILUV MOTIVATSIYANI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Djo'rayev Yorqin Xolnizozovich

Angren universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Badiiy asarlarning falsafiy-psixologik tahlili vositasida o'quvchilarda o'quv-biluv motivatsiyasini shakllantirishning metodik jihatlarini va motivatsiyani qanday rivojlantirish yo'llari ko'rsatilgan. Adabiyot darslarida o'quv-biluv motivatsiyasining shakllantirish nazariyasi va metodik usullari tavsifi berilgan.

Kalit so'zlari. Falsafiy-psixologik tahlil, motivatsiya, ehtiyoj, o'quv-biluv, ta'lim olish.

Zamonaviy jamiyatga mustaqil fikrlovchi, o'z oldiga yangi vazifalar qo'ya biladigan, xatti-harakatlarining jamiyat rivoji uchun ta'siri yuqoriligini anglaydigan axloqiy-estetik yetuk shaxs juda muhim. Shu bois o'quvchilar o'quv-biluv motivatsiyasi rivojida badiiy asarlarning falsafiy-psixologik tahlili yetakchi o'ringa ko'tariladi.

Rus metodisti G. N. Taranosovning yozishicha, "Ayrımlar badiiy asarni tirik organizmga qiyos etishadi-da, "uni qismlarga ajratish jonsiz tanaga ajratishdan boshqa narsa emas" degan qarashga tayanib, tahlilga qarshi chiqadilar. Biroq, bu xil qarash asossizdir. Zero, birinchidan, adabiyotshunoslikdagi tahlil ham – o'qish, faqat bunda badiiy asarni tadqiqotchi sifatida o'qish tushuniladi. Ya'ni tadqiqotchining asarni qismlarga ajratishi maqsad emas, bir vosita – asarning badiiyat hodisasi sifatidagi mavjudligini, undagi o'quvchi ongi va ruhiyatiga ta'sir qilayotgan, uning u yoki bu tarzda tushunilishiga asos bo'layotgan omillarni o'rganish vositasidir"²⁰³.

Falsafiy-psixologik tahlil jarayonida o'qituvchi juda ko'p materialni o'rgatsa, o'quvchilar unga ergashishi va mavzuni tushunish ehtimoli juda past bo'ladi. Agar jarayonda o'quvchilarga dam olishga ruxsat berilsa, bu yordam beradi, chunki tanaffus qilmasdan hamma narsani o'rganish juda qiyin. Kichik tanaffuslar yaratib, asardagi yaxshi tushunmagan jihatlariga e'tibor berish orqali o'quvchilar o'z-o'zini namoyon qilishga intilishadi.

Quyidagilar adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilar bilan mustahkam aloqalar o'rnatishga, ularning o'quv-biluv motivatsiyasini oshirishga yordam beradi:

"Vaqt chizig'i" texnologiyasi. Unga ko'ra o'qituvchi interaktiv doskaga chiziq chizadi, o'quvchilarga asarni o'rganish bosqichlari, nazorat shakllari, mas'uliyat talab qiladigan muhim topshiriqlar haqida gapiradi, birgalikda darslarni rejalashtiradi. O'quvchilarga qiziqishlari asosida muayyan vazifalarni yuklaydi va ularni darsga mehmon sifatida taklif etadi. Masalan, bu 5-sinfda "Ertaklar olamida" bo'limi yuzasidan quyidagicha amalga oshiriladi:

"Mehmon ma'ruzachi" o'quvchiga: "Bir daqiqa ichida suhbatdoshingizni "Botir tikuvchi" ertagini o'rganishning muhimligiga ishonitiring".

"Muallif" o'quvchiga: "Agar siz adabiyot darsligi muallifi bo'lsangiz, o'quvchilarga "Oygul bilan Baxtiyor" ertak-dostonini o'rganish zarurligini qanday tushuntirgan bo'lardingiz?"

"Rejissyor" o'quvchiga: "Uch og'a-ini botirlar" ertagi bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni hayotda qo'llashning 5 ta usulini ayting (mavzu doskaga yoziladi).

"Tadqiqotchi" o'quvchiga: "Tanlamoqchi bo'lgan kasbingizdan kelib chiqib, "Botir tikuvchi" ertagini o'rganishning nima uchun kerakligini tushuntiring".

Tahlildan oldin o'quvchilar o'zlariga berilgan varaqqa ism-familiyasini kiritishi, o'quv jarayoni uchun mas'uliyatni zimmasiga olishlariga imkon berilishi tushuntiriladi. Asarni o'rganish natijalarini baholash mezonlari haqida oldindan ma'lumot berish va o'quvchilar nimalarni bajarishini muhokama qilinadi. O'rganilayotgan asar va o'quvchilarning qiziqishlari o'rtasida aloqa o'rnatishda "Asar haqida nimalarni bilasiz? Bu haqda so'z ayting" ayting kabi o'qishdan oldingi savollar qo'yiladi.

²⁰³ Тараносова Г. Н. Анализ художественного текста в системе подготовки учителя русского языка и литературы в национальной школе. Дисс. ... док. пед. наук. – М., 1991. – С. 15.

O'quvchilarning doskada sinfdoshlariga topshiriq berishlariga imkoniyat yaratish ham muhimdir: sharhlovchilar javob beradi, tahlil qiladi, baholaydi va savollar beradi.

Teatrlashtirilgan dars – sahna ko'rinishlari tashkil etish orqali dars mavzusi bo'yicha chuqur, aniq ma'lumotlar berish. Adabiyot darslarida ijodiy topshiriqlar uyga beriladi, o'quvchilar maxsus dekoratsiyalar va kiyimlar olib kelib dars davomida mavzu bo'yicha sahna ko'rinishlarini o'zlari tashkillashtiradi. Masalan, 7-sinfda A. Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanidan berilgan parchani ²⁰⁴ teatrlashtirilgan tarzda o'rganish mumkin. Asardan tanlangan muayyan parchani sahnalashtirish jarayonida qahramonlar nutqi ustida ishlanadi, muammoli vaziyatlar muhokama qilinadi. Personajlar libosi, voqealar bo'lib o'tgan joylar bo'yicha dekoratsiyalar ishlanadi. Bunda har bir o'quvchining qobiliyatiga tayanilib, vazifalar taqsimlanadi. O'quvchi imkoniyatlari darajasida topshiriqlar qo'yish har bolada muvaffaqiyatga intilish hissini kuchaytiradi.

“Sud” darsi – o'quvchilar bilan dars mavzusiga mos “sud” jarayonini tashkil etish. Bunda “Oqlovchi”, “Qoralovchi”, “Guvoh” yoki ekspert rollarini ijro etish orqali yangi mavzuni tushuntirish imkoni ortadi. Xususan, 5-sinf Adabiyot darsligida berilgan Nodar Dumbadzening “Hellados”²⁰⁵ hikoyasi asosida “Sud” darsini o'tkazish mumkin. Bunda bosh qahramon Yangulining fojeali o'limi sud jarayonida ko'rib chiqiladi. Aybdorni qidirish asnosida falsafiy-psixologik tahlilga tayaniladi, shu zaylda asar psixologiyasi ochiladi. Fikrlar xilma-xilligiga erishiladi, o'quvchida muayyan kasblarga qiziqish ortadi. Asarda Yangulining portreti quyidagi chizilgan:

“Yanguli – suxumilik grek Xrista Aleksandridining o'g'li. Cho'pday ozg'in, yelkalari turtib chiqqan, qirraburun, ko'zlari charosdek qop-qora, qo'llari uzunligidan tizzasiga tushib turadigan o'n to'rt yoshli bu bola yon-atrofdagi tengqurlari uchun naqd Azroilning o'zi edi. “Sud” jarayonida tashqi portreti orqali u qilgan xatti-harakatlarga baho beriladi.

Yanguli obrazidagi chizgilarga falsafiy jihatdan yondashilsa, birgina “Azroilning o'zi edi” iborasi qo'llanishi hech narsadan qaytmaydigan, qahri qattiq, janjalkash bolani tasavvur qilishga olib keladi. Psixologik jihatdan esa, mazkur ta'rifdan beixtiyor asarda katta janjal bo'lishi, uning kimgadir shikast yetkazishi mumkinligi haqida fikr uyg'onadi. Asar yakunigacha o'quvchida bola xatti-harakatlari uchun hayajonlanish, taqdiri uchun achinish kabi ruhiy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Hikoyadagi har bir so'z, voqealar ketma-ketligini falsafiy-psixologik mushohada etib o'qishni o'rgatish natijasida o'quvchida o'quv-biluv motivatsiyasi shakllanadi. Didaktik o'yinda o'quvchi qoidalarga rioya qilishga o'rganadi, chunki qoidalarga rioya qilish o'yin muvaffaqiyatini ta'minlaydi. O'yinda qatnashish jarayonida ijodiy-xulqiy sifatlar, tashkilotchilik qobiliyati shakllanadi. O'qituvchi o'quvchilarning yaxshi natijalarga erishish istagini kuchaytiradi va yutuq motivatsiyasini rivojlantirishga hissa qo'shadi. Har bir ijrodan kelib chiqib asar mazmun-mohiyati o'zlashtiriladi.

Umuman olganda, zamonaviy ta'lim sharoitida motivatsiya bu pedagog tomonidan har bir darsga kreativ yondashuv asosida yangilik bilan kirish, axborot almashinuvini ta'minlash, o'quvchilar o'rtasida o'zaro tanqidiy fikrlash va bahs-munozarali muhitni yaratish orqali o'quvchini jalb qilish demakdir. Binobarin, adabiyot o'qituvchisining kasbiy faoliyatga innovatsion yondasha olishi ko'zlangan maqsadga erishishni kafolatlashi qatori adabiy ta'lim sifat-samaradorligini oshirishga, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini, kreativlikni, izlanuvchanlikni shakllantiribgina qolmasdan, balki o'quv-biluv motivatsiyasini ham rivojlantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahmedov S. va b. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2020. 320 b.
2. Mirqosimova M. M. O'quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish. Ped. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 1995. – 253 b.
3. Yo'ldoshev J. G., Usmonov S. A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2008. – 306 b.
4. Тараносова Г. Н. Анализ художественного текста в системе подготовки учителя русского языка и литературы в национальной школе. Дисс. ... док. пед. наук. – М., 1991. – С. 15.

²⁰⁴ Ahmedov S. va b. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2020. – 130-b.

²⁰⁵ Ahmedov S. va b. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. – Toshkent: Sharq, 2020. – 251-6.